

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационния труд на **Радостина Борисова Антонова** за придобиване на образователната и научна степен *доктор* по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (социология)

Тема на дисертационния труд: **„Влиянието на груповата принадлежност върху жизнените перспективи при младежи от български и ромски произход“**

Научна област: Социални, стопански и правни науки

Катедра: Социология, СУ „Св. Климент Охридски“

Докторска програма: Социология

Научен ръководител: проф. дн Майя Димитрова Грекова

Рецензията е изготвена от доц. дсн Милена Якимова, член на научното жури със заповед на ректора РД-38-404 от 27.07.2021 г.

Представеният от Радостина Антонова комплект материали е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на СУ и включва всички изисквани в него документи.

По съдържанието на научната работа за защитата са представени дисертационен труд, автореферат и три публикации по темата на дисертационното изследване, което се разполага между социология на младежта, изследванията на колективни идентичности и жизнени шансове и социология на маргиналността и стигмата. Работата е в обем 426 стандартни страници. разпределени в увод, изложение в шест глави и заключение, 3 приложения (две с допълнителни данни и едно, представящо въпросниците за теренното изследване) и сериозна библиография от 179 източника на 6 езика.

Авторефератът представя коректно постиженията на дисертационното изследване, макар да не е структуриран според съдържанието му. Не намирам това за недостатък.

Предоставените публикации са от 2002, 2011 и 2019 г., което разкрива дълготраен интерес към проблематиката на изследването, макар той невинаги да е научен.

Преди да премина към представяне на труда, трябва да кажа, че познавам Радостина Антонова като ангажиран участник в докторантския семинар на катедра Социология.

Съдържание и характеристики на дисертационния труд

Съдържателно работата се опира на две изключително интересни теренни изследвания, проведени с ромски и български младежи през 15 години отстояние. Анализът има една особеност: след като теренната работа е вече проведена (с определени предпоставки, хипотези и инструментариум), към резултатите и първичните им интерпретации е поставен нов въпрос: как принадлежността към едната или другата етническа група въздейства върху жизнената перспектива. Жизнената перспектива не е плоско схващана в някаква предварително дадена координатна система, а е пластично интерпретирана: като представим хоризонт, като ценностни ориентири, като достъпност или недостъпност на социално конструирани категории, в които да бъдат поместени очакванията, опасенията, надеждите. Първата част от дисертационния труд е посветена на това да се изработят понятия за „жизнена перспектива“ и „проект за живота“. За тази цел е направен теоретичен преглед на обособяването на детството и юношеството като категории на социалните науки и науките за човека, но и като начин на социално позициониране и институционално рамкиране на младите, за да може да се интерпретират данните в ключа на това как млади хора (между 14 и 25 години) в периода на юношеството и възникващата зрелост преживяват груповата си принадлежност, оценяват взаимодействията си с другите и със социалната среда, търсят и получават социално признание. А доколкото основна предпоставка на анализа е, че груповата принадлежност към малцинствена и съответно мнозинствена култура систематично видоизменят жизнената перспектива и доколкото интервюираните младежи от ромска общност са жители на квартал Факултета, теоретичната част изработва и понятиен апарат, с който да бъде

мислена гетоизацията на сегменти от градското пространство и още по-лошата съдба на хипергетоизация: опозоряването на мястото и разпадът на солидарността вътре в него.

Изследването, най-ценната част от работата, е проведено на две вълни – през 2002 с 311 респонденти и през 2017 г. с 202 респонденти – с 15 години отстояние между вълните. Това са години, в които процесите на либерализация на обществото доведоха до фрагментиране на социалния живот, нарастване на социалната несигурност, засилиха някои форми на сегрегация и родиха форми на отреагиране, сред които Радостина Антонова е очертала ръста на националистическите нагласи сред младите градски хора, процесите на обедняване и междупоколенско наследяване на бедността сред ромските общности, но и миграцията и мобилността като движещи сили на деетнизация на бедността, при което границите на гетоизираните градски територии стават по-рехави и пропускливи.

Задачата на тази реконструкция чрез рефериране и вторичен анализ на други изследвания е да се създаде фон на интерпретация на промяната в себепреживяването на младежи от малцинствена и от мнозинствена група – динамиката в положителните и отрицателните преживявания на вътрешногруповите и междугруповите им отношения, в идентификацията им с патриархални ценности, в самоувереността, че могат да контролират събитията в живота си, в преживяването за стигматизираност. Това е носещата втора част на дисертационния труд, за която Радостина Антонова честно признава, че предшества встъпителните понятийни и исторически реконструкция. Тази носеща част е изключително интересна. Но преди да я коментирам съдържателно, искам да подчертая някои методологически и етически достойнства на работата. Докторантката е ангажирана с живота на своите респонденти не само изследователски, но и като активист. И изключително чисто, систематично и рефлексивно провежда разграничаването между двата погледа към проблематиката. Грижата за етическата страна на изследването личи във всяка стъпка на изложението.

Да преминем сега към съдържателната сърцевина на труда – теренното изследване, проведено с прецизен стандартизиран инструментариум и допълнително осветено от интерпретации на данни, генерирани с каествен метод и, специално ориентиран към измеренията на жизнените перспективи на младите роми и етнически българи.

Изначалната асиметрия в ресурсите да се самоопределяш, когато принадлежиш на мнозинствена и респективно на малцинствена общност, е заложена в хипотезите на изследването: когато си от мнозинството, имаш свободата да се самоопределяш през личностни характеристики, а когато си от малцинство, това индивидуализирано самоопределяне е трудно достъпно и се самоопределяш през общностни черти, които обаче са стигматизирани. Това пък се трансформира в самостигматизиране и затваряне в традиционните ценности и норми, които поддържат социалната кохезия на стигматизираната общност – двойно фрустрирана идентичност. Тъкмо усещането за стигматизация е първото, което се тества на терен. Непосредствено го следва усещането за фатализъм – съпоставянето на увереностите в двете групи за това, доколко членовете им вярват, е могат сами да контролират събитията в живота си. Тази асиметрия е и отношение на доминация между групите – доминираща и доминирана.

Какво се е случило в петнайсетте години между двете вълни на теренното изследване? Данните са изключително интересни и казано най-общо демонстрират двустранен процес – нарастващо фрагментиране на обществото и паралелно намаляване на преживяването за стигма и отхвърленост сред младите роми, както и намаляващи нагласи да стигматизират от страна на младите българи. Това обаче не означава взаимно отваряне на общностите и встъпване във взаимодействия, а е обратната страна на взаимното капсулиране. От какво става ясно това? От изострящото се чувство на образованите млади роми за отхвърленост. Тъкмо онези, които практически взаимодействат с връстниците си се чувстват стигматизирани, противно на тенденцията за намаляване на това усещане в общата съвкупност. Намаляващата обща стигматизация и намаляващото межкултурно напрежение са съпроводени обаче с растящ и в двете групи фатализъм (много по-изострено сред ромските младежи, но несъмнено и в двете групи). Младите роми не виждат път за еманципация – в училище се чувстват отхвърлени, а в кварталната си общност също се чувстват различни, отклоняващи се от предписаните традиционни роли и нормативни модели. Нито широкото общество, нито ромската общност могат (искат) да интегрират еманципиращите се и опитващи да се индивидуализират млади роми. Тази диагноза, изведена от прецизен количествен анализ, намирам за сериозен принос на работата.

Много интересни изводи се очертават и от също така прецизните количествени обработки на данните по пол: при ромските младежи по ред индикатори (фатализъм, чувство за стигматизираност, вътрешногрупово и междугрупово недоверие) има забележима разлика между двата пола, докато при българските няма корелация по пол. И в двете групи расте социалната дезориентация сред мъжете, но впечатляващият феномен са младите ромски жени. При тях расте социалната самоувереност. Попълтното им вписване в традиционните ролеви модели може да е само част от обяснението. Успоредно с него се наблюдава растящ интерес към самостоятелност и мобилност.

Наблюдава се една любопитна „насрещност“: сред ромите намаляват, а сред българите се увеличават тези, които разчитат повече на семейството, отколкото на приятелите си. Същата тенденция се вижда и при готовността да се жертва собственото благополучие, в името на родителското одобрение (при българите расте, а при ромите намалява). Тези роми, които повече споделят традиционните ценности, по-малко се чувстват алиенирани, те се чувстват уютно в общностната кохезия. Този извод е прецизиран чрез тестване на това дали водещата идентификация при младите ромски респонденти е с ромска общност като цяло, или с фамилната общност. С намаляването на фамилната идентификация, намалява и общата социална кохезия.

Дисертационното изследване изобилства от такива приноси находки и интерпретации, ще спра да ги изреждам. Общата им канава е двойственият процес на, от една страна, интензифициране на еманципативни и индивидуализационни процеси сред младите роми, а, от друга страна, на фрагментиране на ромските общности и взаимно капсулиране на етническите групи, при което нито публичната, нито домашната среда показват склонност да приютят и подхранят еманципативния порив. Единствената надежда, която тези данни показват, е в трудовата среда, която намалява както чувството за стигматизираност, така и патриархалните афинитети, като заедно с това усилва вярата в собствените сили. Като сериозен собствен научен принос тук бих посочила открояването на една фундаментална проблематика: отношението между еманципация и аномия.

Бележки и въпроси

Освен на богато изследване, прецизно проведено и старателно рефлексивно описано, дисертацията почива и на сериозно практическо познание за изследваните феномени. При такъв обем на практическо знание няма как всичко да бъде обхванато от теоретичния модел. И все пак някои нишки от теоретичния модел можеха да са по-плътено изтеглени към интерпретацията на данните (ярък пример за това е темата за хипергетоизацията и новата градска маргиналност, тема много интересна, но която не служи особено на анализа на данните за квартал Факултета, а в някои пунктове те дори я отхвърлят).

Друг сериозен въпрос е изследователското улавяне на мнозинствената идентификация като **групова**. Въпреки че са направени стъпки да се очертаят нейни особености (на първо място наличието на осветен висок национален разказ), тези стъпки са по-скоро уговорки, отколкото да проясняват въпроса как принадлежността към национална общност с нейния канонизиран висок исторически разказ функционира като групова принадлежност.

Ще задам един въпрос към дисертационното изследване. Едно от най-впечатляващите наблюдения е това за стремежа на младите ромски респондентки към еманципация. Как той е свързан с процесите на стопяването на общността от кохезия?

В заключение: качеството на емпиричното изследване и задълбочеността на анализите, които съдържат научни и научно-приложни приноси, наред с предоставените академични публикации, ми дават основание убедено да гласувам ЗА присъждането на ОНС Доктор по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (социология) на Радостина Борисова Антонова.

26.10.2011 г.

Рецензент:

(Милена Якимова)